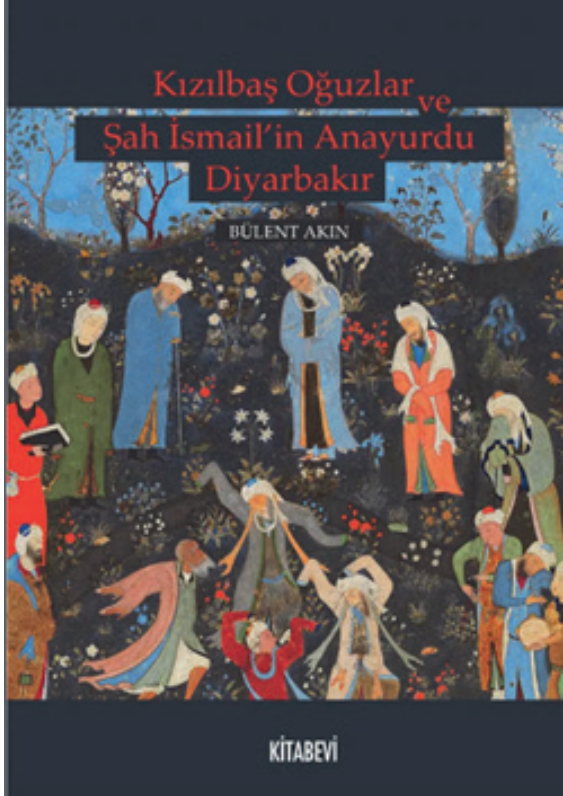

Bülent Akın (2020). *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
ISBN 978-605-7819-63-5. 595 sayfa.

Elif ŞAHİN *

Alevi inanç sistemi; dışa kapalı, ezoterik yapısı sebebiyle kendine özgü bir kavram dünyasına, dile ve terminolojiye sahiptir. Alevi inanç sistemine mensup topluluklar, sosyal ve kültürel yaşamlarını bu ezoterik yapı içerisinde sürdürmüş ve sürdürmektedirler. “Sır” sözcüğüyle adlandırılan bu ezoterik yapının inanç dışından

* Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, elif.sahin@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2530-7565.

kimselere açılmaması ya da bu yola kabul edilmemiş kişilerle paylaşılmaması, Alevi inanç sisteminin kendine has terminolojisi ve ritüel dilinin inanç mensubu olmayan kimselerce tam anlamıyla bilinmemesine ya da idrak edilememesine neden olmuştur. Bu durum ise Alevi inanç sistemi ve bu inanç sistemine mensup topluluklar hakkında yapılan bilimsel çalışmalardaki dış adlandırmalar, sorunlu ön kabuller, belirsizlikler gibi birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin aşılabilmesi, araştırmacıların bu alana ancak inanç mensuplarının açısından bakması ve inanç sisteminin iç dinamiklerini bilimsel bir bakış açısıyla çözümlemesiyle mümkündür. Doç. Dr. Bülent Akın'ın *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-* isimli çalışması; yukarıdaki tespitlerden hareketle, Alevi ocaklarının zengin ritüel ve edebî birikimlerini halk bilimi araştırma yöntemleri başta olmak üzere bütüncül ve disiplinler arası bir bakış açısı ile ele alan ve inceleyen önemli bir çalışmadır. Bu makalede, Alevi Bektaşî inanç sistemi alanında Türk halk bilimi disiplini çerçevesinde çalışmalar yapan Doç. Dr. Bülent Akın'ın uzun yıllar süren Alevilik araştırmaları sonucunda hazırlamış olduğu *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-* isimli çalışması incelenecek ve tanıtılacaktır.

Saha ve derleme çalışmalarına ek olarak literatür taraması ve arşiv merkezli çalışmaların ortak bir ürünü olan *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-* adlı kitapta araştırmacı, İran'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada zengin kültürel birikimle yayılmış olan Alevi inanç sistemini, Aleviliğin temel yapılanması olan "ocak" merkezli bir bakış açısıyla ele almıştır. Aleviliğin ilk oluşum yerlerinden biri olan Diyarbakır yöresindeki Alevi ocakları ve bu ocaklara bağlı toplulukların edebî birikimlerini, kültürel zenginliklerini, ritüellerini ve ritüel merkezli oluşan kendilerine özgü sembolik dillerini yapı ve bağlam özelliklerini göz önünde bulundurarak kuramsal çerçevede incelemiştir. Çalışmada konu edilen malzemeler; mit-ritüel kuramları, yapısalcı kuram ve bağlam merkezli halk bilimi kuramlarından performans teori ve işlevsel halk bilimi kuramı doğrultusunda analiz edilmiştir. Eser; Alevi inanç sisteminin kavramsal ve terminolojik dünyasına dair, inancın kendi penceresinden değerlendirmeler yapmasının yanında; sorunlu kavramsallaştırma, adlandırma ve ön kabulleri tarihî süreç içerisinde sözlü ve yazılı kaynaklardan hareketle izlemesi ve inanç sistemine dair kavramları, icraları, sembolik dili disiplinler arası bağlamda kuramsal analizlerle incelemesi bakımından alanında oldukça önemli ve faydalı bir yerde durmaktadır.

Çalışma; Ön Söz ve Giriş kısımlarının ardından gelen “Boydan Ocağa Uzanan Tarihî Süreçte Alevilik ve Ocaklar: Adlandırma, Ocak Sistemi ve Yolun Dil” (s.11-112), “Diyarbakır Yöresinde Yerleşik Türkmenler (Oğuzlar) ve Alevi Ocaklarının Tarihine Genel Bir Bakış” (s.113-225), “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocaklarında Dinî Hayat ve Ritüeller” (s.227-446), “Cem Ritüellerinin Yapısal ve İşlevsel Analizi” (s.447-487) başlıklı dört ana bölümden ve tüm bu bölümlerin alt başlıklarından oluşmaktadır. Kitabın sonunda Sonuç, Kaynakça, Kaynak Kişi Dizini, Ekler ve Dizin kısımlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın Ön Söz kısmında 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türkmen toplulukların ilk yerleşim yerlerinden biri olan Diyarbakır ve çevresinin tarihî, sosyal ve siyasî önemine ve bu yöreyi yurt edinen Türkmen toplulukların Sünni ve Şii şeriatı dışında kalan, heterodoks İslam inancına mensup olduklarına değinildikten sonra Diyarbakır yöresi Alevi ocaklarına bağlı Türkmen toplulukların oldukça zengin olan tarihî, kültürel, edebî birikimlerinin tahlili konusunda bir literatür boşluğu olduğunun altı çizilerek bahse konu olan çalışmanın bu boşluğu doldurmaya yönelik amacı ortaya konmuştur.

Eserin Giriş kısmında, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde açıklanmak üzere, 11-13. yüzyıllarda Orta Asya’dan Anadolu’ya gerçekleştirilen göçlerin önderleri olan ve Anadolu’daki Türk devletlerinin kurulması ile sonraki yıllarda Balkanların Türkleşmesinde rol oynayan karizmatik inanç önderleri ve onların mensup olduğu inanç sistemi hakkında bilgi verilmiştir. “Dede”, “baba” ya da “ata” unvanlarına sahip bu kolonizatör dervişlerin Sünni ya da Şii şeriatından uzak, tasavvufi/batını bir inanç sistemine mensup olduklarının altı çizilmiştir. Alevi inanç sisteminin temelini oluşturan “ocak” teşkilatlanmasının üzerinde kısaca durulduktan sonra çalışmanın amacına ve alandaki önemine değinilmiştir. Giriş kısmında ayrıca çalışmada kullanılan araştırma teknikleri, yöntemleri ve kuramlar açıklanmıştır. Çalışmada saha araştırmaları ve arşivlerden elde edilen ürünlerin analiz edilmesinde karşılaştırmalı yöntem, mit-ritüel kuramları, yapısalcı kuram, performans teori ve işlevsel halk bilimi kuramından yararlanılmıştır. Çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan Alevi ritüellerinin incelenmesinde ve sınıflandırılmasında ise Vladimir

Propp'un yapısalcı yöntemi ile Arnold Van Gennep, Victor Turner, Lauri Honko ve Levi-Strauss gibi ritüel üzerine çalışan kuramcılarının çalışmalarından faydalanılmıştır.¹

Çalışmanın “Boydan Ocağa Uzanan Tarihi Süreçte Alevilik ve Ocaklar: Adlandırma, Ocak Sistemi ve Yolun Dili” isimli birinci bölümünde; Alevi inanç sistemine mensup topluluklar hakkındaki iç ve dış adlandırmalar ve bu adlandırmaların inanç mensupları tarafından nasıl karşılandığı, Alevi ocaklarının tarihi seyri ve güncel durumu ve Alevi inanç sistemine özgü terminoloji hakkında bilgi verilmiştir. Alevi inanç sistemine, bu inanca bağlı toplulukların penceresinden odaklanan yaklaşımla; Aleviliğe dair kavramların, ritüellerin ve sembolik dilin anlaşılır kılınması sağlanarak çalışmanın geri kalanı için okuyucu açısından bir temel oluşturulmuştur. Çalışmanın birinci bölümü “Tarihi süreç İçerisinde Alevi Toplulukların Adlandırılması: Kalenderi'den Kızılbaş'a, Kızılbaş'tan Alevi'ye”, ‘Boy’dan ‘Ocak’a: Ocak Sisteminin Tarihi Yapılanması” ve “Ocak Sisteminin ve Ritüellerin Oluşturduğu Terminoloji: Yolun Dili” alt başlıklarından oluşmuştur.

Birinci bölümün ilk alt başlığı olan “Tarihi süreç İçerisinde Alevi Toplulukların Adlandırılması: Kalenderi'den Kızılbaş'a, Kızılbaş'tan Alevi'ye” isimli alt başlıkta Alevilik çalışmaları hakkındaki mevcut literatürde var olan sorunlu kavramsallaştırmalara değinilmiştir. Bu bölüm, mevcut bilgi kirliliğinin, belirsizliğin giderilmesi ve Alevi inanç sistemine mensup topluluklara dair adlandırmalar hakkındaki görüşlerin ortaya konması bakımından önem arz etmektedir. Tarih boyunca heterodoks olarak kabul edilen Kalenderi, Haydari, Şemsi, Cavlaki, Vefai, Babai, Abdal, Işık, Torlak, Kızılbaş, Rafız ve Bektaşî toplulukların Alevilikle olan ilişkisi tarihi belgelere dayandırılarak açıklanmaktadır. Bu inceleme, 15. yüzyıl sonlarına kadar ve 15. yüzyıl sonlarından itibaren olacak şekilde ikiye ayrılmıştır. Buna göre “XVI. Yüzyıla Kadar Heterodoks Türkmen (Oğuz) Toplulukların Adlandırılması ve Alevi İnanç Sistemi” isimli başlıkta, kimi zaman birbirinden farklı kimi zaman ise benzer ya da aynı şekilde tasvir edilen heterodoks topluluklar hakkındaki tanımlama ve açıklamalara yer verilmiştir. Bu kısımda hem inanç mensubu hem de inanç mensubu olmayan müelliflerin tanımlama ve adlandırmalarına yer verilmesi, heterodoks

1 Söz konusu çalışmalar için bk. Vladimir Propp (2008). *Masalın Biçimbilimi ve Olağanüstü Masalların Dönüşümleri*. Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; Arnold Van Gennep (1960). *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press; Victor Turner (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. New York: Aldine de Gruyter; Lauri Honko (1979). “Theories Concerning the Ritual Process”. *Science of Religion: Studies in Methodology*. Ed. Lauri Honko, Hague: Mouton Publisher.

topluluklar hakkındaki dışarıdan yapılan tanım ve tasvirlerle bu toplulukların kendilerini nasıl tanımladıkları ve adlandırdıklarına dair farklılıkları ortaya koymuştur. Bu bütüncül ve tarafsız bakış açısı eserin altı çizilmesi gereken önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen heterodoks toplulukların 16. yüzyıl da dahil olmak üzere bu yüzyıla kadarki adlandırmaları ile ilgili Vâhidî'nin *Hâce-i Cihân Netîce-i Cân* isimli menakıpnamesi, Nişancı Mehmet Paşa'nın tarihi, Fakîrî'nin *Risâle-i Tarîfât* eseri, Âşık Çelebi, Lâtîfî ve Gelibolulu Ali'nin tezkirelerine referanslar verilmiş ve bu süreçte bu heterodoks toplulukların dışarıdan nasıl tasvir edildikleri ve adlandırıldıkları gösterilmiştir. Bunların yanı sıra Hayâlî Bey, Yetim Ali, Hatayî gibi şairlerin beyitlerinden ve inanç mensubu müelliflerin kaleme aldığı velayetname ve menakıpname türündeki eserlerden bahsi geçen toplulukların kendilerini nasıl tanımladıkları sorusuna cevap niteliğinde örnekler verilmiştir.² Tüm bu örneklerden hareketle Kalenderî, Haydarî, Bektaşî, Abdal gibi terimlerin adlandırmalarda ortak, yakın ya da eş anlamlı kullanıldığı görülmüştür. Bu toplulukların aynı yol üzerinde farklı süreklere sahip gruplar olduğu ve bu sebeple de Alevî inanç sisteminin temel yapılanması olan ocak teşkilatlanmasının ilk nüveleri olabileceği tespiti (s.27) önem arz etmektedir. “XV. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Alevî Toplulukların Adlandırılması” kısmında, yukarıda adı zikredilen topluluklar için 15. yüzyıldan itibaren Bektaşî, Kızılbaş ve Alevî adlandırmalarının da kullanılmaya başlandığı belirtilerek bu kavramlar ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Birinci bölümün “Boy’dan ‘Ocak’a: Ocak Sisteminin Tarihî Yapılanması” isimli ikinci alt başlığında Alevî inanç sistemi içerisinde velî kültü merkezli oluşarak soy esaslı sürdürülen; inanç mensuplarının birbirleriyle olan bağlantılarını kapsayacak kadar geniş bir yayılma alanı gösteren; inanç merkezli, sosyal, kültürel ve hukuki bir yapılanma olarak tanımlanan (s. 59) ocak sisteminin tarihî süreç içerisindeki seyri ele alınmıştır. *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, *Meşâriü’ş-Şuârâ*, *Künhü’l-Abbâr* gibi eserlerde; *Hacı Bektaş Velî*, *Otman Baba*, *Sultan Şücâ’eddîn* gibi velayetnamelerde, kaynak kişilerin şahsi arşivlerindeki icazetname ve *Buyruk* nüshalarında tespit edilen “ocak” kavramı

2 Söz konusu eserler için bk. Turgut Karabey vd. (2015). *Vâhidî Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân İnceleme-Tenkitli Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları; Filiz Kılıç (2010) *Âşık Çelebi Meşâ’irü’ş-Şuârâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları; Mustafa İsen (Haz.) (1994). *Künhü’l-Abbâr’ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını; *Şah İsmail Hatâ’î Külliyyâtı* (2006). (Yay. Haz. Babek Cavanşir Ekber N. Nəcəf). İstanbul: Kaknüs Yayınları; Ali Nihat Tarlan (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ve bu kavramın kazandığı anlamlar örneklerle açıklanmıştır.³ Buna göre Alevi inanç sisteminin ezoterik yapısına paralel olacak şekilde dışa kapalı bir yapılanma olan ocak kavramının en geç 15. yüzyıldan itibaren Alevi inanç sistemine mensup topluluklar arasında yaygın bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Birinci bölümün üçüncü alt başlığı olan “Ocak Sisteminin ve Ritüellerin Oluşturduğu Terminoloji: Yolun Dili” bölümünde Alevi inanç sistemindeki dışa kapalı terminolojinin doğru anlaşılması için inanca dair ritüellerin mitik kökenlerinin ve batını anlamların çözümlenmesi gerektiği öne sürülmüştür. Akın’a göre; Alevi inanç sistemindeki ritüellerin zenginliği, bu ritüellere dayalı terim ve adlandırmaların yöre ve ocaklara bağlı olarak farklılaşmasını beraberinde getirirse de tüm bunlar temelde aynı sembolik zeminde üretilen ve aktarılan ritüellerdir (s. 83). Bu doğrultuda ilgili alt başlıkta Alevi inanç sistemine ait kavramlar, ocak sistemi içerisindeki yaratımları ve anlamlandırıldıkları ortam dikkate alınarak bağlam merkezli incelenmiştir. Söz konusu alt başlıkta Alevi inanç sisteminin temel kavramları olan “Ocak”, “Dede ve Talip”, “Yol/Erkan ve Sürek” ve “Cem” açıklanmıştır.

Çalışmanın “Diyarbakır Yöresinde Yerleşik Türkmenler (Oğuzlar) ve Alevi Ocaklarının Tarihine Genel Bir Bakış” isimli ikinci bölümü, üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Hakkında Bugüne Kadar Yapılan Çalışmalar” isimli alt başlığında, ilgili yöredeki Alevi topluluklar hakkında yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Yöredeki Türkmen Alevi toplulukların sosyal yaşamları, tarihleri, ritüelleri, edebiyatlarını tanıtan ve inceleyen yayınlar ele alınarak inanç sistemi hakkındaki literatür toplu bir şekilde ortaya konmuştur. Bu alt başlıktaki veriler; var olan literatürün inanç mensubu toplulukların ve Diyarbakır yöresinin önemini ortaya koyduğunu ancak Diyarbakır yöresindeki Türkmen Alevi toplulukların ocak merkezli bir yöntemle, tahlil ve analize dayalı, disiplinler arası, bütüncül bir bakış açısıyla incelenmediğinden bu alanda bir literatür boşluğu olduğunu göstermektedir.

İkinci bölümün “Bir Türkmen (Oğuz) Yurdu Olarak Diyarbakır ve Alevi İnanç Sistemi Açısından Diyarbakır’ın Tarihi Önemi” isimli ikinci alt başlığında Alevi inanç sistemine mensup Türkmen toplulukların ilgili yöredeki tarihî süreci yazılı

3 Söz konusu eserler için bk. Abdurrahman Güzel (1999). *Abdal Musa Velayetnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Filiz Kılıç, Mustafa Arslan ve Tuncay Bülbül (2007). *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*. Ankara: Grafiker Yayınları; Yağmur Say (2010). *Şüca’eddin Veli Velayetnamesi*. T.C. Eskişehir Valiliği; Sefer Aytekin (Drl.) (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Basım/Yayınevi; Fuat Bozkurt (Haz.) (2013). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları; *Teslim Abdal Ocağı İcâzetnâmesi*.

ve sözlü kaynaklardan hareketle açıklanmıştır. Bu kısımda; hem tahrir defterleri, şeceranemeler, tarih kitapları gibi yazılı kaynakların hem de saha çalışmalarından elde edilen verilerle, sözlü kültür ürünleri gibi sözlü kaynakların Diyarbakır yöresindeki Türkmen Alevi toplulukların varlığını 13 ve 14. yüzyıllara kadar dayandırma noktasında birbirini desteklediği belirtilmiştir. Bu kısmın ardından gelen “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları” isimli üçüncü alt başlıkta ise saha çalışmaları neticesinde tespit edilen 13 Alevi ocağı günümüzde kurumsal yapısını sürdürmesi ve yitirmesi bakımından sınıflandırılarak açıklanmıştır. Bu ocaklardan İmam Zeynel Abidin Ocağı, Dede Garkın Ocağı, Beyazıd-ı Bostan Ocağı, Ağuiçen Ocağı günümüzde kurumsal yapısını sürdüren ocaklar içinde; Zelil (Celil) Kalender Ocağı, Sarı Saltık Ocağı, Güzel Şah Ocağı, Battal Gazi Ocağı, Bozkurt Ocağı, Ersefil Ocağı, Bab-ı Sor Ocağı, Sarı İsmail Ocağı, Musa-yı Kazım Ocağı günümüzde kurumsal yapısını yitiren ocaklar içinde ele alınmıştır. İkinci bölümün “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocaklarında Değişim, Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik” isimli son alt başlığında Diyarbakır yöresindeki Alevi ocaklarında çeşitli sebeplerle yaşanan değişim ve dönüşüm “İnanç ve Kimlik Boyutunda Değişim ve Dönüşüm” ve “Ocak Merkezli Kurumsal Yapının ve Ritüellerinin Sürdürülebilirliği” isimli iki ayrı alt başlık altında ele alınmıştır. “İnanç ve Kimlik Boyutunda Değişim ve Dönüşüm” alt başlığında gerek arşiv merkezli çalışmalar gerekse saha çalışmaları ile elden edilen veriler doğrultusunda, yöredeki Türkmen Alevilerin büyük bir çoğunluğunun zaman içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşüm “Sünüleşme ve Kürtleşme”, “Alevi-Türkmen İlişkisi”, “Göç ve Ötekileştirme” başlıklarında incelenmiştir. “Ocak Merkezli Kurumsal Yapının ve Ritüellerinin Sürdürülebilirliği” isimli alt başlıkta ise Alevi inanç sistemine ait batınî anlam dünyasının ritüellerle yeniden yaratımı ve aktarımına değinildikten sonra bir önceki başlıkta ayrıntılı bir şekilde açıklanan değişim ve dönüşümün geleneksel Alevi ritüelleri üzerindeki olumsuz etkisi açıklanmıştır. Bu bölümde ritüellerin, Alevi inanç sisteminin geleneksel kodlarına uygun bir biçimde güncellenerek aktarılması için çeşitli öneriler sunulması, inanç sisteminin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocaklarında Dini Hayat ve Ritüeller” başlıklı üçüncü bölümü; ritüellerin kutsal olanı yeniden yaratarak birey ve toplum arasındaki kutsal bağı kuvvetlendirmesi ve bireye aidiyet duygusu sağlaması gibi özelliklerine değinilerek başlamaktadır. Çalışmada, Alevi inanç sistemine ait ritüellerin bağlam, işlev, amaç ve yapı özelliklerinin farklı yöre ve ocaklarda büyük oranda benzer olsa da birtakım farklılıklar gösterebildiğine dikkat çekilmiştir. Bu farklılıkların ritüel

zenginliği ve çeşitliliğinden kaynaklandığı ve ritüellerin ana iskeletini etkilemeyen özellikler olduğu vurgulanmaktadır. Buna rağmen, Alevi inanç sistemi alanında yapılan önceki çalışmaların temellerini, ritüellerin ana iskeletini oluşturan bağlam, işlev, yapı gibi özelliklerden ziyade yöre ve ocaklara bağlı olarak farklılaşan noktaların oluşturması eleştirilmektedir. Bu doğrultuda söz konusu bölüm, ocaklar arası sürekliliklerinin ritüellerin yapısal, işlevsel ve bağlam özelliklerine etki edecek boyutta olmadığına vurgu yapmakta ve Alevi ritüellerini bütüncül bir bakış açısı ile kuramsal düzeyde incelemesi bakımından çalışmanın önemli bir ayağını oluşturarak kendinden önceki çalışmalardan ayrı bir yerde konumlanmasını sağlamaktadır. İlgili bölümde, Alevi ritüelleri Lauri Honko tarafından önerilen ve birçok akademik çalışmada temel alınmış tasnife göre analiz edilmiştir. Buna göre, Alevi inanç sistemine ait ritüeller çalışmanın üçüncü bölümünde; “A. Yola Giriş (İnisiyasyon Ritüelleri)”, “B. Takvimsel (Zamana Bağlı Oluşan) Ritüeller” ve “C. Kriz Ritüelleri” olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

Söz konusu çalışmanın “Cem Ritüellerinin Yapısal ve İşlevsel Analizi” başlıklı dördüncü ve son bölümünde; Alevi cem ritüellerinin yapısal ve işlevsel analizine yer verilmiştir. Bu analizler, “Yapısal Çözümleme ve Sınıflandırma” ve “Cem Ritüellerinin Bağlam ve İşlev Merkezli İncelemesi” olmak üzere iki alt başlıkta sunulmuştur. Dördüncü bölümün ilk alt başlığı olan “Yapısal Çözümleme ve Sınıflandırma” kısmında cem ritüellerindeki hizmetler, icrada görev alan şahsiyetler ve kullanılan malzemeler yapısalcı yöntemle incelenmiştir. Vladimir Propp’un masallar, Lévi-Strauss’un ise mitler çerçevesinde çalıştığı yapısalcı yaklaşım; Alan Dundes’in “tüm halk bilimi ürünlerinin bu yöntemle incelenebileceği”⁴ görüşüne paralel bir şekilde cem ritüellerine uygulanmıştır. Cem ritüeli içerisinde icra edilen hizmetler yapısal bölümlere ayrılarak sınıflandırılmıştır. Bu sayede, tüm cem ritüellerini kapsayan yapısal bir şema ortaya çıkarılmış ve farklı yöre ya da ocaklarda icra edilen cem ritüellerinin karşılaştırmalı incelenbilmesinin yolu açılmıştır. Bu sınıflandırma yapılırken Alevi inanç sistemine ait terminoloji kullanılmıştır. İlgili sınıflandırmada, cem ritüelinin en küçük yapısal parçaları olan hizmetler “yapısal birim”, yapısal birimlerin bir araya gelerek oluşturdukları anlamsal bütünlükler ise “yapısal bölümler” olarak değerlendirilmiştir (s. 453). Yapısal birimlerin farklı yöre, ocak ya da cemlere göre malzemelerinin, adlandırmalarının veya diziliş sıralarının değişmesine karşın;

4 Alan Dundes (2007). “Structuralism and Folklore.” Ed. Simon J. Bronner. *Meaning of Folklore: The Analytical Essays of Alan Dundes*. Logan: Utah State University Press.

yapısal bölümlerin her durumda sabit ve düzenli bir diziliş sırasına sahip olduklarına vurgu yapılmıştır. Çalışma; yapısal bölümler içerisinde yer alan hizmetlerin (yapısal birimlerin) bağlama göre farklılık göstermesinin, yapısal bölümlerin işleyişini ve düzenini bozmadığını göstermektedir. Söz konusu bu farklılıklar, Alevi inanç sistemi içerisindeki “sürek” kavramını açıklamaktadır. İlgili bölümde sürelerin birbirinden farklı ve çeşitli olması, cem ritüellerinin birbirinden farklı ve bağımsız olmasıyla değil, Alevi inanç sistemine ait ritüellerin zenginliğiyle ve bu ritüellerin oluşturduğu geleneğin güncellenerek sürdürülebilir bir hâle getirilmesiyle açıklanmaktadır (s.464).

Dördüncü bölümün ikinci alt başlığı olan “Cem Ritüellerinin Bağlam ve İşlev Merkezli İncelenmesi” kısmında; bağlam merkezli kuramların hareket noktası olan, “metnin yalnızca kendisine ve dokusuna ait özellikleri incelemenin, bütüncül bir analiz olmadığı” görüşü ile paralel olacak şekilde cem ritüelleri bağlam merkezli yöntemlerle incelenmiştir.⁵ İlgili bölümde, performans teori kuramı ve bu kuramın önde gelen isimlerinden kısaca bahsedildikten sonra, cem ritüelleri bağlam ve işlev merkezli yöntemlerle analiz edilmiştir. Bahsedilen analizler “Kutsal Söz, Ritüel ve Mit İlişkisi” ve “Kurumsal Yapı Hâline Dönüşen Hizmetlerin Ritüelik ve Toplumsal İşlevleri” isimli iki başlık altında yapılmıştır.

Alevi inanç sistemine mensup toplulukların sahip olduğu dışa kapalı/ezoterik dilin geleneksel yapı içindeki sembolik, mitik ve tasavvufi anlamlarını çözümleme hedefi çalışmanın başından sonuna dek vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, dördüncü bölümde Alevi ritüellerinin yaratıldığı ortam, çevre ve şartlar göz önüne alınarak Alevi cem ritüeli performans yöntemi ile incelenmiş; cem ritüelinin yapısal birimleri olan hizmetlerdeki “Dedelik”, “Rehberlik”, “Zâkirlik” gibi kurumlar açıklanarak işlevsel özellikleri analiz edilmiştir. “Kutsal Söz, Ritüel ve Mit İlişkisi” isimli birinci alt başlıkta; Alevi ritüellerindeki geleneksel kodlardan gelen, gizli, sembolik iletişim dilinin söz, davranış ve kullanılan/üretilen nesne arasındaki ilişkilerle kurulduğu belirtilerek bu üç unsurun ritüel içerisindeki işlevleri üzerinde durulmuştur. “Kurumsal Yapı Hâline

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Alan Dundes (1998). “Doku, Metin, Konteks”. Çev. Metin Ekici. *Millî Folklor*. 1998. 106-119; Metin Ekici (1998). “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”. *Millî Folklor*. 1998. 25-34; Metin Ekici (2013). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları. Özkul Çobanoğlu (2005). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dönüşen Hizmetlerin Ritüelik ve Toplumsal İşlevleri” isimli ikinci alt başlıkta ise cem ritüelleri içerisinde yer alan ve ritüelin neredeyse her yapısal bölümünde var olan üç hizmetin (Dedelik, Rehberlik ve Zâkirlik) hem ritüel içerisindeki işlevsel özellikleri hem de bu işlevlere bağlı olarak Alevi inanç sistemine mensup topluluklar arasındaki kurumsal durumları analiz edilmiştir.

Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail’in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller- isimli çalışma; Diyarbakır yöresi Alevi ocakları örneklemini ele alarak Alevi inanç sisteminin tamamını kapsayacak soru/sorunlar üzerinde durmuş, Alevi Bektaşî inanç sistemine dair literatürü inceleyerek çeşitli problemleri açıklamıştır. Bahse konu eserin örneklemini Diyarbakır yöresindeki Türkmen Alevi ocakları olsa da eser; Aleviliğin tarihine, Alevilik çatısı altındaki heterodoks toplulukların iç ve dış adlandırmalarına, ocak teşkilatlanmalarına, Alevi ritüellerinin kuramsal analizlerine ve Aleviliğe dair kurumların güncel durumlarına odaklanmayı amaç edinmesi bakımından kapsamlı bir çalışmadır. Alevi inanç sisteminin “sır” anlayışı ve ezoterik yapısının yarattığı adlandırma, anlamlandırma, tanımlama, tasnif gibi problemleri inanç sistemine mensup toplulukların açısından, hem ocak merkezli alan araştırmalarında elde edilen verileri hem de Alevi yazılı kaynaklarını kullanarak tartışmıştır.

Doç. Dr. Bülent Akın, Alevi ritüellerinin mitik ve tasavvufî düzeyde anlamlandırılmasının, inancın sembolik ve dışı kapalı iletişim dilinin çözümlenmesine katkı sunacağını savunmuştur. Özellikle cem ritüellerinde anlam kazanan sembolik dil; yapı ve bağlam merkezli kuramsal çalışmalarla çözümlenmeye çalışılarak bu alanda yapılacak çalışmalara bir model ve yöntem önerisi sunmuştur. Çalışma, bir halk bilimi yaratmasının; yaşayan, canlı ürünler olarak ele alınması gerektiği ve bu sebeple de icra edildiği çevresel ve sosyal şartlardan bağımsız düşünülemediği görüşünden hareketle, Alevi ritüellerinin güncel durumu hakkında da bilgi vererek geleneksel olanın popüler kültür sebebiyle değişen bağlamı ve bu bağlamın ritüellere etkisini de göstermiştir. Tüm bu sebeplerle beraber, *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail’in Anayurdu Diyarbakır -Tarih, İnanç, Kimlik, Ocaklar ve Ritüeller-* isimli çalışma, Alevi inanç sistemi ve bu inanca mensup topluluklar hakkında yapılan çalışmalar içerisinde; bütüncül ve kuramsal incelemeleriyle ön plana çıkmaktadır. İlgili çalışma; halk bilimi disiplini çerçevesinde edebiyat, tarih, antropoloji, din, mitoloji gibi farklı disiplinlerle de zenginleştirilerek disiplinler arası bir metodoloji kullanmak suretiyle Alevi inanç sistemi alanında yapılacak yeni araştırmalara kapı aralamıştır.